

“O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

MA’RIFATPARVARLIK HARAKATINING O‘ZBEK MILLIY MATBUOT VA ADABIYOT RIVOJIDA TURGAN O‘RNI

Nargiza To‘xtayeva,
*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti dotsenti*

***Annotatsiya.** Maqolada tasavvur va tafakkur timsoli bo‘lgan jadidchilik maktabining o‘ziga xos xususiyatlar, jadidchilik harakati davomida matbuotning shakllanishi, adabiyot rivojida tutgan o‘rni haqida so‘z boradi.*

***Kalit so‘zlar:** jadidchilik, matbuot, badiiy adabiyot, ma’rifatparvar, tafakkur, ziyoli, harakat.*

“Ma’rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo‘lib xizmat qilishi tabiiy”, – deydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev. Ma’rifatparvar jadidlar faoliyati va strategiyasi O‘zbekiston ta’lim tizimida muhim jarayon hisoblanadi. Maktabgacha va maktab ta’limi, bolalar yosh pedagogikasi ya’ni turli yoshlarda turli shakl va ko‘rinishdagi pedagogik ta’limda, matbuot va adabiyot rivojida jadid namoyandalari boshlab bergan tizim va me’yorlar o‘ta muhim voqelik bo‘ldi.

Jadidchilar o‘zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O‘sha davrning ilg‘or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar. Tasavvur va tafakkur timsoli bo‘lgan jadidchilik maktabi o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. Jadidchilik XIX asr oxiri XX asr boshida [Turkiston](#), [Kavkaz](#), [Qrim](#), [Tatariston](#) hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy harakat bo‘ldi.

O‘sha davrning ilg‘or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar.

Jadidchilik dastlab, 19-asrning 80-yillarida [Qrimda](#) vujudga keldi. 19 asrning 90-yillaridan [O‘rta Osiyoda](#) tarqaldi. Jadidchilik avval madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, [turkiy tillarni](#) rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o‘rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan. Keyinchalik jadidchilar [panturkizm](#) g‘oyalarini targ‘ib qilishgan.

Jadidchilik harakati asoschisi sanalgan Ismoil Gasprinskiy XX asr boshlarida nafaqat Rossiya musulmonlari, balki butun Sharqda mashhur va nomi chiqqan shaxslardan biri edi. XIX asr oxiri XX asr boshlarida kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning o‘rtasida bo‘lgan Gasprinskiy hayotlik vaqtidayoq “millat otasi”

“O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

degan nom olgan. Gasprinskiyning maqolalari va qarashlari tahlil etilganda uning Buxoroga bo‘lgan qiziqishi kuchli ekanligi sezish mumkin. Uni ko‘proq Buxoro madrasalari qiziqtiradi. Gasprinskiy umrining oxiriga qadar ushbu madrasalarga ma‘rifatchilik g‘oyalarini tatbiq etish istagi bilan o‘tdi. Uning so‘zlari bilan aytsak, Gasprinskiyning “Yevropa sivilizatsiyasi ta’sir qilmagan” Turkistonda o‘z g‘oyalarini yoyishga ishtiyoqi baland edi. Mana shu sabablar uni Turkistonga yetakladi.

Jadidchilik mohiyat e‘tibori bilan avvalo siyosiy harakat edi. Uning shakllanish va mag‘lubiyatga uchrash davrlari bo‘lib, ularni shartli ravishda to‘rtga bo‘lish mumkin. Turkiston, [Buxoro](#) va [Xiva](#) hududida bu davrlar 1895–1905; 1906–1916; 1917–1920; 1921–1929-yillarni o‘z ichiga oladi.

Birinchi davrda Turkistonda [podsho Rossiyasining](#) mustahkam o‘rnashib olishi kuzatiladi. U o‘z siyosiy agentlari (vakillari) yordamida mahalliy xon va amir vakolatlarini cheklabgina qolmay, ularni qo‘g‘irchoqqa aylantirib, rus va g‘arb sarmoyadorlarining ishlashi va yashashi uchun sharoit yaratadi, turli [kompaniyalar](#), [aksiyadorlik jamiyatlari](#) manfaatini ko‘zlaydi. Ayni chog‘da mahalliy aholining talab va ehtiyojlari nazarga olinmay qo‘yildi, [diniy e‘tiqodlari](#), [urf-odatlari](#) bilan hisoblashmaslik, ularni mensimaslik kuchaydi. [Madrasa](#) va [maktablar](#) faoliyatini cheklash, mahalliy joy nomlarini ruscha atamalar bilan almashtirish, hatto mahkama jarayonida qozilar bo‘yniga xoch taqtirishgacha borildi. O‘sha davr ahvolini [Muhammadali xalfa Sobir o‘g‘li](#) (Dukchi eshon) xalqqa qarata o‘z “Xitobnoma”si (1898)da yaxshi bayon qilgan.

Millat istiqbolini o‘ylovchi taraqqiyparvar kuchlar xalqning deyarli barcha tabaqalari — [hunarmand](#), [dehqon](#), [savdogar](#), [mulkdor](#), [ulamolar](#) orasida mavjud edi. [Ziyolilar](#) dastlab chorizmga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg‘otish — siyosiy-ma‘rifiy jabhadan boshlashga qaror qildilar. Jadidchilik harakati ana shunday tarixiy bir sharoitda [Turkiston](#) mintaqasida rivojlanish uchun o‘ziga qulay zamin topdi.

[Turkiston](#) jadidlari bilan Buxoro va Xiva jadidlari o‘rtasida bir muncha tafovut bor. Turkiston o‘lkasidagi jadidchilikning ijtimoiy asosini ziyolilar tashkil qildi. Ular [Chor Rossiyasi](#) mustamlakachiligiga qarshi kurashning oldingi saflarida turib, chorizmning xomashyo manbaiga aylantirilgan Turkistonning dastlab muxtor, so‘ng mustaqil davlat bo‘lishini yoqlab chiqdilar. Jadidlar o‘z [gazeta](#) va [jurnallari](#), [yangi usul maktablari](#), turli [kutubxona](#) va [qiroatxonalar](#), havaskor [teatr](#) truppalari tevaragida to‘planishar edi. Ularning ko‘pchiligi shu davrning ko‘zga ko‘ringan ijodkorlari shoir-u yozuvchilar edi. Ular o‘z asarlari bilan tarixan yangi milliy adabiyot yaratdilar. Adabiyot davr voqealariga hamohang bordi. 1910-yillardayoq ma‘rifat va

“O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

ozodlik g‘oyalari uning markaziy mavzuyiga aylandi. Adabiyotga “millat” va “vatan” tushunchalari kirib keldi. Milliy she’rlarga rag‘bat kuchaydi.

Adabiyotdagi bunday uyg‘onish, ayni vaqtda, shu davr madaniy hayotida ham ro‘y berdi. Jadidlar o‘zbek xalqi hayotiga tom ma’nodagi milliy teatrni olib kirdi. Milliy matbaaning vujudga kelishi bilan kitob bosish ishi yo‘lga qo‘yila boshlandi. [Yevropa](#) ko‘povozli musiqa san’ati bilan tanishgan jadidlar o‘zbek an’anaviy musiqa uslublarini ham isloh qilishga da’vat etishgan. 1919-yilda [Toshkentning](#) Eski shahar qismi (hozirgi “Turon” kutubxonasi yonidagi bino)da jadidlar tashabbusi bilan Turkiston xalq konservatoriyasining milliy (eski shahar) bo‘limi tashkil etildi. Shu tarzda jadidlar san’at vositasi bilan millat qadrini ko‘tarish, san’atning deyarli barcha turlarini yuksaltirishga intildilar. Ular musulmon maktablarining ta’lim usuli va dasturlarini isloh qilib, yangicha usuldagi maktablarni ochdilar. Behbudiy, Munavvarqori, [Abdulvohid Burhonov](#), [Abdulla Avloniy](#) va boshqalar yangi usul maktablari uchun darsliklar yozib, nashr etishgan.

Jadidchilik harakati davomida ularning o‘z [matbuoti](#) shakllandi. Matbuot millat dilidagi gaplarni o‘z sahifalariga ko‘chirish bilan kifoyalanmay, qanday ishlarni birinchi navbatda amalga oshirish masalasini o‘rtaga qo‘ydi. 1909-yilda Toshkent yosh ziyolilari tomonidan “Jamiyati xayriya” tashkil etildi. Mahalliy yoshlardan davlat mahkamalarida, sanoat, tijorat sohasida ishlaydigan mutaxassislar tayyorlash, kambag‘al musulmonlarga madaniy-ma’naviy yordam ko‘rsatish masalasi qo‘yildi. Bu davrda jadidlar ijtimoiy-siyosiy kuch sifatida ko‘rindilar. Xalq ularda o‘z himoyachilarini his etdi.

Jadidlarning nashrlari xalqni yangi davr boshlangani bilan tanishtirar ekan, o‘zligini anglab, uyushishga chaqirdi. O‘lka moddiy va ma’naviy boyliklari talanayotganini oshkor qildi. [Cho‘lpon](#) she’r va maqolalarida mustamlakachilarning asl qiyofalarini ochib tashladi. Mashhur advokat [Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev](#) oliy o‘quv yurtini tashkil etish, [solliqlarni](#) tartibga solish, bolalar tarbiyasiga jiddiy e’tibor berish masalasini bayon qildi.

Jadid matbuoti o‘z vakillarining fikrlarini e’lon qilar ekan, xalqni “har vaqt g‘aflat uyqusidan uyg‘otuvchi millat ongining ochqichi” ekanligini namoyon etish bilan birga Turkiston xalqini hur fikrlashga va katta siyosiy kurashga hozirlay oldi. Bu davrda “Erk”, “Turon”, “O‘qituvchilar jamiyati” kabi uyushmalar paydo bo‘ldi. Munavvarqori aytganidek, “Ularning butun umidi Rossiyadagi inqilob jarayonida mahalliy aholini milliy, diniy cheklash va jabrlashdan ozod qilish, ularning haququqlarini ovrupoliklar bilan tenglashtirish, xilma-xil maktab va matbuot ishlari hamda turli-tuman jamiyatlar tashkil etishga keng imkoniyat yaratib berishga qaratilgan edi”.

"O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI" MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, jadidchilik harakati siyosiy ma'rifatparvarlikdan jadid taraqqiyparvarlar firqasi darajasiga ko'tarila oldi. Bu harakat hamda firqa a'zolari o'z faoliyati va dasturiga ko'ra sho'ro adabiyotlarida aytilganidek, "bir hovuch boylar manfaatiga xizmat qiluvchi liberal burjuaziya vakillari" emas, balki Turkistonning barcha xalqlari taqdirini o'ylab ish ko'rgan demokratik jarayonning namoyandalari edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov Sirojiddin, Rajabov Qahramon (2000-2005). "Jadidchilik". *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Cho'lpon. Asarlar, 1-2-jildlar. – Toshkent: 1994.
3. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent: 1999.
4. Abdurashidxonov M. Xotiralarimdan. – Toshkent: 2001.
5. Omanova, M. (2024). IMPORTANCE OF VOICE IN EXPRESSIVE READING. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(1), 125-128.
6. Omanova, M. (2024). NIZOMIY GANJAVIY MEROSINING ALISHER NAVOIY IJODIGA TA'SIRI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(20), 24-27.
7. O'razbayeva M. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an'anasi nomli ilmiy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent. 2024 -yil.
8. Kahramanov K. Naim Karimov Is a literary scholar, Scholar and critic. *Rivista Italiana di Filosofia Analitica Junior*. 2023, Vol 14. ISSN: 2037-4445.
9. Makhbuba Urazbayeva, Burkhanova Feruza, Pardayeva Nigora, Atabayeva Go'zal, Qodirova Mashhura. Issues of Distribution of Bear Image in Uzbek Novels. *Journal of Advanced Zoology*. 2023. 2184-2192 p.
10. Omanova M.A. Updating views on literary heroes and glory in the novels of the period of independence //Novateur publications *JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*. Volume 6, ISSUE 10, Oct. 2020 - P 415-419. (Impact Factor – 7.223).